

ЧИННИКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ КАЛЕНДАРНОЇ ОБРЯДОВОСТІ УКРАЇНЦІВ ПІВДНЯ БУДЖАКА І СТЕПОВОГО ПОДНІСТРОВ'Я

Розглядаються чинники впливу на розвиток календарної обрядовості українців південної частини Буджака і степового Подністров'я. Найбільш виразними і дієвими із них є природно-географічне середовище, динаміка міграції у межах степової зони, та етнокультурне середовище. В наслідок дії названих чинників відбулося, порівняно з лісостеповою зоною, помітне скорочення календарних обрядів весняного і літнього циклів. Натомість календарні обряди зимового циклу використовуються в обрядовій практиці на всій зазначеній території.

Ключові слова: Буджак, Подністров'я, міграції, українці.

Про специфічні особливості традиційної культури українців степової зони відомо. Вони проявляються в господарстві, побуті, духовній культурі, у тому числі і календарній обрядовості. Однак вивчення механізму їх формування знаходиться на початковому етапі. Частково це питання розглядалося на рівні навіть дисертаційного дослідження [4]. Матеріали польових розвідок останніх років – свідчення респондентів, народжених у першій половині ХХ ст., – дають додаткові матеріали для більш глибокого розуміння системи календарних обрядів 50-х – 60-х років минулого століття, виокремлення новацій, що з'явилися в календарних обрядах, чинників трансформації календарних обрядів.

Наш емпіричний матеріал з трьох географічних зон Одеської області – південно-східного Поділля (північні райони), степового району басейнів річок Тилігул і Чичиклія та півдня Буджака – має безпосереднє відношення до проблеми.

У Буджаку дослідження проводились в українських поселеннях Десантне, Кислиця, Нерушай, Першотравневе, Татарбунари, Трудове, Шевченкове, а також в україно-молдавських селах Глибоке і Баштанівка. Використані публікації польових досліджень українських сіл північних районів степової зони та Миколаївського району Одещини [2].

Картографування календарних свят фіксує різну ступінь їх поширення. Повнота і зміст обрядів, що виконувались у тому чи іншому селі різні. У деяких селах про обряд тільки пам'ятають, але не виконують, або спогади про свято є підставою для проведення святкових заходів, що віддалено схожі на календарні.

Домінують свята і обряди зимового циклу в усіх трьох зазначених регіонах. Обрядів інших циклів менше, до того ж, вони поступаються не тільки за кількістю, але і за змістом та повнотою тексту (вербальною складовою і мовно-речовими діями).

Найбільш популярним було і залишається свято Андрія Первозванного (13 грудня). Стійкість на всій території свята потрібно пов'язувати з молоддю, специфічним сюжетом з молодіжними іграми та ворожіннями. Однак, якщо ворожіння у різноманітних формах збереглися до наших днів практично скрізь, то кількість обрядових ігор зменшується у Буджаку. Йдеться, насамперед, про обрядове дійство з ритуальним хлібом – Калитою.

Крім Святого вечора, Різдва поширене в обрядовій практиці календарних свят зимового циклу "маланкування". Як і свято Андрія, обряд "Маланка" не втратив популярності у молоді на теренах від південних рубежів Лісостепу до Чорного моря і Дунаю.

Про обряди і свята весняно-літнього циклу, крім Великодня і Трійці, яких дотримуються і святкують повсемітно, відомостей мало. Прикметною ознакою Буджака є майже повна відсутність обряду Івана Купала. Тоді як в селах Південно-Східного Поділля, особливо поблизу річок Кодима і Савранка в обряді Івана Купала збереглися основні структурні елементи з текстовим супроводом, атрибутикою і діями. На порубіжжі Південно-Східного Поділля і Степу купальське свято безперечно є основним у літньому календарному циклі. Дещо в менших обсягах виконували його в степовій

зоні Буго-Дністровського межиріччя і ще менше в селах Буджака. Так, у придунайському селі Першотравневому Івана Купала не святкували тому, що воно язичницьке [3]. Але його пам'ятають, значить свято існувало у перших переселенців. У сусідньому Десантному Івана Купала "святкують", та ніяких обрядодій не виконують, а згадку використовують для створення святкової атмосфери і настрою [3]. В селі Кислиця ще у 1950-х роках люди старшого покоління намагалися продовжити традицію святкування Купала. Вони збирали дітей на березі озера Катлабух, зрубували гілку дерева, прикрашали її квітами і червоними стрічками та освячували. Виконували обрядові пісні. Гілку "купали" (обливали водою). Після чого поверталися в село і пригощалися. В цей день постили. Вживали пироги з жерделями, борщ з квасолею. Доросла молодь участі у святі вже не брала [3].

Зменшення кількості календарних свят у степовій зоні зумовлене впливом кількох основних чинників. Одним із них є природно-географічне середовище. Кліматичні умови степу створили для землеробів-переселенців цілу низку проблем не тільки в плані адаптації господарства і побуту, але й дотримання традиційного календаря хліборобів. Переселенці з центральних і тим більш північних регіонів України змушені були суттєво коригувати терміни підготовки землі, сівби зернових культур, збору врожаю. В першій половині XIX ст. про наявність відмінностей у сільськогосподарському календарі писав у своїх спогадах Ю.І.Крашевський. Потрапивши на південь України, він зазначає: "Видно тільки, що раніше тут все дозріває, бо сьогодні . . . зустріли початі житні жнива (5 липня – В.К.), які у нас рідко починаються так рано" [5]. Тобто, переселенці в степу опинилися в ситуації невідповідності термінів проведення робіт, зокрема в галузі землеробства, з традиційним календарем, якого вони дотримувалися до переселення. До того ж змінилися пріоритети в економічній діяльності. В степу значну роль відіграє скотарство, особливо вівчарство, яке в інших природно-географічних зонах України, крім Карпат, не було основним видом господарської діяльності українців. Тому, корекція традиції до нового хліборобського календаря, зміна пріоритетів у господарській сфері посилили трансформаційний процес, що позначилось на цілісності календарної обрядовості як усталеної системи. До цього слід додати високу динаміку міграцій у межах степової зони, порівняно високий відсоток заробітчан, які не тільки не обтяжували себе дотриманням норм традиційного життя, але й привносили певні нігілістичні настрої. Ще одним важливим чинником стало полікультурне середовище. У причорноморській степовій зоні та на півдні Буджака українці проживали поряд з болгарами, гагаузами, молдованами, росіянами. І хоча в існуючій системі календарної обрядовості українців цього регіону не простежується кардинальних змін, певний процес акультурації все ж має місце. Так, у селі Глибоке Татарбунарського району за церковними відомостями станом на 1878 рік вказується національність мешканців села. Це молдовани. Господарств на той час нараховувалось 27, осіб чоловічої статі 109, жіночої 128. У 1888 році кількість селян зросла до 690 осіб (304 чоловіків і 286 жінок), господарств стало 76. На кінець XIX – початок XX ст. у статистиці з'являється інформація про українців: у селі проживало 450 українців і 500 молдован. У відомостях за 1910 рік населення значиться як українсько-молдавське: 228 господарств, чоловіків 561 особа, жінок 512 [1]. Українці проживають у селі і сьогодні. За свідченнями респондентів вони дотримувались традиційних календарних свят. Разом з тим, брали участь і в нетрадиційних для українців обрядах, зокрема в обряді Калояна (Каліяна). Він відомий як один з обрядів плювіальної практики у календарі східнороманського населення, і здійснювався з метою викликання чи припинення дощу. У с. Глибоке обряд виконував гурт підлітків 10-15 осіб. Робили з глини людиноподібну ляльку (дівчинку). Хлопці ж виготовляли для дівчат глиняну модель хлопчика. Процесія підлітків моделювала похорони. Вербальний супровід не відрізнявся від того, що використовували під час поховання людини. Процесія виходила за межі села в поле, до задалегідь викопаної ями, Каліяна обливали водою (обливались водою і учасники) і закопували. Після "похорону" повертались в село, готували борщ і "обідали" [3]. В українському селі с.Нерушай також "робили Каліяна", щоб викликати дощ. В обряді брала участь тільки молодь. Виготовляли ляльку (Каліяна) із ганчірок. Дорослі готували їжу – панахиду. Несли Каліяна парубки. Дорогою до

поховання за селом дівчат обливали водою[3]. Відчутний вплив на розвиток календарної обрядовості мав і характер розселення переселенців, типи поселень. Однозначно можна стверджувати, що повнота, тривалість функціонування календарної обрядовості притаманна крупним поселенням. Сьогодні саме людність крупних сільських поселень є основним джерелом етнографічної інформації, на відміну від висілків та хуторів. Хутори у ХІХ – на початку ХХ ст. – типове явище для степової зони Буго-Дністровського межиріччя. Особливо після приєднання краю до Російської імперії у 1791 році царський уряд і власники величезних земельних наділів переймалися проблемами заселення краю. Оренда чи купівля земельних ділянок значних розмірів зумовлювали заснування відповідних типів поселень. Керуючись, насамперед, економічною доцільністю, зручністю, необхідністю вчасного виконання сільськогосподарських робіт, переселенці осідали безпосередньо на своїх наділах. Таким чином у степу виникли тисячі хуторів. З часом хутір, як тип поселення, зазнав певних структурних змін. Якщо з моменту заснування це був житлово-господарський комплекс, що складався із житла власника, поряд з яким згодом будували одну чи кілька житлових споруд для найманих працівників, будівель господарського призначення, то із збільшенням родини чи підселення нових переселенців хутір розростався до кількох житлово-господарських комплексів, а якщо поряд знаходились такого ж типу поселення, вони згодом об'єднувались. Однак чимало хуторів проіснували до середини ХХ ст. і зникли за радянських часів так і не перетворившись у село чи селище. Хутірську систему не слід розглядати як оптимальну для функціонування обрядової практики. Календарні свята і обряди передбачають участь громади, колективних дій, а місцем виконання більшості обрядів має бути село. Хутір з однією чи навіть кількома родинами не створює умови для функціонування традиційної обрядовості. На хуторі виконання деяких колективних обрядів взагалі неможливо. Наслідки прогнозовані. Невиконання того чи іншого обряду, що вважалось недопустимим у традиційному суспільстві, породжувало думку про можливість існування людини і суспільства поза межами обрядової практики. А це приводить до руйнування всієї системи календарної обрядовості.

Кушнір В'ячеслав

Факторы трансформации календарной обрядовости украинцев Юга Буджака и степного Поднестровья

Рассматриваются факторы влияния на развитие календарной обрядности украинцев южной части Буджака и степного Поднестровья. Наиболее выразительными и действенными из них есть природно-географическая среда, динамика миграций в пределах степной зоны и этнокультурная среда. В результате действия указанных факторов произошло заметное сокращение календарных обрядов весеннего и летнего циклов. Тогда как календарные обряды зимнего цикла используются в обрядовой практике на всей указанной территории.

Ключевые слова: Буджак, Поднестровье, миграции, украинцы.

Kushnir Viacheslav

Factors of influence on development of calendar ceremonialism of Ukrainians of a southern part of Budzhaka and steppe Podnistrovja

Factors of influence on development of calendar ceremonialism of Ukrainians of a southern part of Budzhaka and steppe Podnistrovja are considered. The prirodno-geographical environment, dynamics of migrations within a steppe zone and the ethnocultural environment is the Most expressive and effective from them. As a result of action of the specified factors there was an appreciable reduction of calendar ceremonies of spring and summer cycles. Whereas calendar ceremonies of a winter cycle are used in ceremonial practice in all specified territory.

Keywords: *Budzhak, Podnestrovja, migrations, Ukrainians.*

Джерела та література

1. Кушнір В.Г. Українське населення Буджака за даними Ізмаїльського архіву // Лукомор'я: археологія, етнологія, історія Північно-Західного Причорномор'я. – Вип.1. -Одеса, 2007. – С.66.
2. Кушнір В.Г., Петрова Н.О., Поломарьов В.М. Нариси традиційної культури українців Одещини (Миколаївський район). – Одеса, 2010. – С.30-39.
3. Матеріали польових досліджень автора у 2004 році.
4. Прігаріна Т.В. Традиційна календарна обрядовість слов'янського населення південної Бессарабії та її трансформація протягом 20 – 70-х рр.. ХХ ст.// Автореф.дис.канд.іст.наук. – Одеса, 1999.